

27. JAN. 1993

DANSK SPROGNÆVN
Sag B 1989/2

Nyhedsbrev nr. 12 januar 1993

SEMINAR OM SPIN OFF-ORDBØGER

OG

GENERALFORSAMLING

for foreningen Leksikografer i Danmark (LEDA)

onsdag d. 24.3.1993 kl. 13.00 på Københavns Universitet Amager
lokale 6.1.48

Program:

- kl. 13.00 Velkomst og praktiske oplysninger
- kl. 13.15 Henrik Galberg Jacobsen: Danske Dobbeltformer
Opponent: Ebba Hjorth
- Henrik Holmboe: Danske Bogstavpar
Opponent: Hanne Ruus
- Søren Brandt: Dansk Homografordbog
Opponent: Sabine Kirchmeier Andersen
- kl. 15.15 Pause (kaffe med kage for tilmeldte)
- kl. 15.40 Pia Jarvad: Baglænsordbog
Opponent: Ole Norling-Christensen
- Karl Hårbøl: Omvendt Fremmedordbog
Opponent: Henrik Holmberg
- kl. 17.00 Generalforsamling – se næste side

Dagsorden for generalforsamling

1. Valg af dirigent
2. Formanden aflægger beretning
3. Kassereren fremlægger det reviderede regnskab
4. Fastsættelse af kontingent
5. Valg af formand og/eller bestyrelsesmedlemmer samt suppleanter
6. Valg af revisor og revisorsuppleant
7. Forslag
8. Eventuelt

kl. 18.00 Middag for tilmeldte.

Tilmeldingsblanket vedlagt dette nummer af Nyhedsbrevet. Sidste frist for tilmelding til kaffe og evt. middag er den 10.3.1993.

Spin off-ordbøger

Her er en oversigt over de ordbøger som vi har kaldt *spin off-ordbøger*, og som vi tager op til debat ved seminaret i forbindelse med LEDAs generalforsamling. Ved spin off-ordbøger har vi forstået ordbøger som er afledt af andre ordbøger eller projekter og som til en vis grad skylder deres eksistens at primærordbogen, primærprojektet, er fremstillet ved hjælp af edb.

Mohr, Ingeborg, Nielsen, Knud Brant og Holmboe, Henrik: Danske bogstavpar. Munksgaards Forlag, København 1991. 495 s. Ordbogen er indrettet således at man kan finde ord ud fra et hvilket som helst bogstavpar som forekommer i begyndelsen af ordet, inde i det og i slutningen af det, fx ordet *dansk* under *dansk, dansk, dansk, dansk*. Hanne Ruus anmeldte bogen i Leda-Nyt nr. 10, april 1992.

Bang, Jørgen og Hårbøl, Karl: Omvendt fremmedordbog. Munksgaards Forlag, København 1991. 249 s. Ordbogen indeholder som opslagsord et dansk ord som "oversættes" til et fremmedord, fx *foreslå* projektere .. proponere.

Danske Dobbeltformer. Valgfri former i retskrivningen. Red. og med en efterskrift af Henrik Galberg Jacobsen. Dansk Sprognævn skrifter 18, Munksgaard, 1992. Ordbogen indeholder Retskrivningsordbogens valgfrie former, både grundformer og bøjede former, fx linie/linje og opdragede/opdrog.

Brandt, Søren: Dansk Homograf-Ordbog. 20.000 flertydige ordformer. Hans Reitzels Forlag, 1986. 192 s. Ordbogen indeholder ord og ordformer med to eller flere betydninger, fx *lærer, lærer, lærer*.

Baglænsordbog. Dansk Sprognævn skrifter 15. Udg. af Dansk Sprognævn og i kommission hos Gyldendal, 1988. 239 s. Ordbogen indeholder Retskrivningsordbogens opslagsord alfabetiseret bagfra, fx *guffe, luffe, bluffe, muffe, puffe*.

Pia Jarvad

PERSONALIA*Kaj Bom, 1914-92*

Kaj Bom er blevet karakteriseret som "en af de mest begavede danske leksikografer i dette århundrede" (Poul Lindegård Hjorth i Forskningsprofiler, 1989, s. 54). Han var siden 1930'erne medarbejder ved Ordbog over det danske Sprog; som redaktør fra 1944 har han redigeret ialt 1368 spalter, bl.a. "store" ord som *Tog, Told, varm, Vej, vinde, Øje*. For Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har Bom endvidere bl.a. forestået det forberedende arbejde med Gammeldansk Ordbog. I 40'erne og 50'erne blev han kendt som "slangmagisteren"; bøgerne *Slang - argot - jargon*, 1948, *Mere om slang*, 1950, og *Politikens Slangordbog*, 1957, er klassikere inden for dansk slangforskning.

Som det fremgår af indledningen til ODS-S har Kaj Boms engagement i dette

ordbogsarbejde, en *con amore*-beskæftigelse, været af afgørende betydning. For ODS-S-redaktørerne som for mange andre fagfæller, har Bom været en ven som gavmildt og uegennyttigt delte ud af sin sore viden, altid i en munter form. Han har gennemlæst manuskriptet til hele første bind af ODS-S og til en fjerdedel af andet bind. Bom har lært os meget, og han vil altid være med i arbejdet ved ODS-S, både i vore tanker og i alle de gode ordbogssedler.

Anne Duekilde, redaktør ved ODS-S

Ordbogsredaktør Per Olesen døde ved en trafikulykke lillejuleaften, 44 år gammel. Per Olesen, som var cand.mag i tysk, kom 1990 til Gyldendals Ordbogsredaktion, hvor han fik ansvaret for de tyske ordbøger. Et synligt resultat af hans virke her er den både form- og indholdsmæssigt stærkt reviderede røde Tysk-dansk ordbog, 13. udgave ved Christian Liebing, som netop er udkommet. I fritiden sang Per Olesen i koret Lille Muko og som kirkesanger i Sankt Johannes Kirke på Nørrebro, hvor han også var medlem af menighedsrådet; desuden virkede han som oplæser ved DR-TV. Venner og kolleger vil savne Per Olesens humor, engagement og hjælpsomhed.

NYE UDGIVELSER

Ordbog over det danske Sprog. Supplement.

ODS' 28 bind udkom i årene 1918-56 og er en ordbog over nydansk fra ca. 1700 til tiden for de enkelte binds redaktion. Inden 1930 var halvdelen af alfabetet redigeret. Den sidste halvdel tog lidt længere tid; der udkom dog stadig et bind hvert eller hvertandet år, men der var en forholdsvis meget større seddelmasse at redigere. Det skyldes dels at sproget fik en betydelig tilvækst af ord i løbet af redaktionstiden, dels at ordbogens materiale voksede år for år mht hele perioden fra 1700 til ordbogens nutid. ODS blev altså efterhånden mere og mere indholdsrig. ODS-S må følgelig blive mest indholdsrig mht første halvdel af alfabetet. ODS-S.I omfatter kun afsnittet *A (Aa) - Bh*, som får en forøgelse på ca. 70%. ODS-S er planlagt til 5 bind, der skal udkomme med et par års mellemrum.

ODS er naturligvis i dag på mange måder en forældet ordbog, men den er også en ordbog af blivende værdi, fordi den indeholder en nuanceret ordbeskrivelse og belægger alting med autentisk eksempelmateriale. ODS må i dag ses som ordbogen over dansk rigssprog i perioden 1700-1955.

ODS-S føjer noget til de eksisterende bind, dels flere opslagsord, dels flere ordanvendelser eller ordformer eller eksempel-materiale (evt. ældre belæg) til de eksisterende opslagsord. Men ODS skal fortsat bruges i den form som de gamle redaktører gav værket.

Af ODS-S' 10.356 opslagsord er ca. halvdelen nye; heraf står ca. 500 i henvisningsartikler. De øvrige er først og fremmest sammensætninger og fremmedord. Nogle eksempler: *Alarm-anlæg, -beredskab, -kanon, -sirene, -skab, -stang, -system, -tilstand, -trompet. Anlægs-arbejde, -formue, -gode, -mole, -stige, -søgende, -virksomhed. Barber-flaske, -kiste, -kop, -kræm, -kys, -manuskript, -mester, -rem, -sager, -salon, -serviet, -sprit, -stol. Acceleration, Accelerations-evne, -pumpe, Accelerator, accelerere, artificiel, Artificium, artificiøs, Aspekt, Aspic, Aspidistra, Bajuski-snot, basisk, baskisk, Baskyle, Bassesse, bastardere, bastardisere, Batik, Battledress.*

En vigtig del af indholdet i ODS-S er henvisninger inden for værket. Se-henvisninger viser brugeren hen til det sted hvor det pågældende forhold er behandlet, fx *det tør jeg nok* ell. *svagt antyde, se svag 9.6, turde 3.2*. Jf.-henvisninger kan være af etymologisk eller semantisk karakter; ofte viser de hen til andre orddannelsesmuligheder.

ODS-S vil med det store materiale som nu bliver fremlagt, øge vor viden om den sproghistoriske og kulturhistoriske baggrund for sproget i dag. Som det ses af eksemplerne er nogle af ordene ukendte i dag, andre er lige så levende som de var i ODS-perioden.

Den side af ODS der engang, bind for bind, var en aktuel ordbog, skal erstattes af en helt ny ordbog, Den Danske Ordbog, som skal udkomme i seks bind 1998-99. ODS-S står med ryggen til nutiden; de nye ord i dansk som Dansk Sprognævn har registreret siden 1955, medtages ikke i ODS-S; vi har nok at gøre med de ældre nye ord. Med ODS-S har vi fået begrebet ODS-perioden, 1700-1955, som et afsluttet tidsrum.

Anne Duekilde

Ømålsordbogen

I 1992 udkom første bind af Ømålsordbogen, en ordbog over dialekterne på Øerne (minus Bornholm). Navnet går tilbage til en tid, hvor dialekter blev kaldt "folkemål". Ordbogen redigeres af medarbejdere ved Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet.

Ømålsordbogen (ØMO) hører til "de store nationale ordbøger", i slægt med Ordbog over det danske sprog, Gammeldansk Ordbog og Jysk Ordbog. Disse ordbøger handler om hver deres del af dansk sprog og kultur. ODS handler om rigsmålet fra år 1700 til midten af dette århundrede, Gammeldansk Ordbog om middelalderens danske sprog, og dialektordbøgerne om det sprog og den kultur, der hørte til det danske landbosamfund i tiden før mekaniseringen.

ØMO omfatter en periode på 200 år, men med hovedvægt på tiden 1850–1920. Ordbogen beskriver talesprog og bygger på mundtlige kilder, dvs. på direkte optegnelser med ældre landboer. Mens ODS citerer kendte forfattere, citerer ØMO anonyme bønder, fiskere og håndværkere.

Ordbogens udtaleafsnit er påvirket af strukturalismen. Dialekternes lydstruktur er grundigt udforsket, og der ligger fonematisk analyse til grund for udtaleformerne. Udtaleafsnittene er undertiden meget omfattende, især under verberne, hvor både lydformer og bøjninger kan variere fra dialekt til dialekt.

Ordbogens betydningsafsnit er påvirket af ord og sag-forskningen. De første redaktører specialiserede sig i hver deres emner (fx brygning, tærskning og fiskeri) for bedre at få alle detaljer og hele ordforrådet med under optegnelserne. Et dialektord, der ikke blev optegnet, er tabt for eftertiden. Materialet indeholder mange unikke oplysninger, både hvad angår ord og sag, og ordbogen medtager i vidt omfang de saglige oplysninger. Det sker i definitioner, citater og særlige leksikonafsnit. Ordbogen er således både en ordbog og et kulturhistorisk leksikon.

Med hensyn til taksonomi og struktur er ØMO inspireret af ODS, men som dialektordbog indeholder ØMO langt flere geografiske oplysninger. Ordbogen opererer med dialektområder og sogne, fx Fa(alm) = almindeligt på Falster, og Fa(Sklb) = Skelby sogn på Falster, og alle udtaleformer, definitioner, citater m.m. er lokaliserede. ØMO skylder også Danlex-gruppen en tak. Deres

arbejde, Descriptive Tools, betød en sidste finpudsning af ordbogens struktur.

Sammen med bind 1 udkom der et Tillægsbind med indledning, forkortelseslister, nøgler og dialektgeografiske kort. Her finder man bl.a. en "nøgle til grammatiske og fonetiske termer", dvs. til specielle termer som *de-bøjning*, *kortvokal-stød* og *accent* (men ikke til gængse termer som *subjekt* og *vokal*). Også en "nøgle til artiklernes opbygning" indgår i Tillægsbindet. Den er inspireret af nøglen i Oxford Advanced Learners Dictionary og illustrerer både taksonomi og struktur. Ordbogens artikler er i øvrigt af vidt forskelligt omfang (fra 1 linje til 26 spalter).

Ordbogen er skrevet med tekstbehandlingssystemet T3 og trykt efter laserprinterens udskrift. Teksten indeholder mange lydskrifttegn, og det har derfor ikke været muligt at anvende et databasesystem. I mange år var det heller ikke muligt at skrive lydskrift med edb, men med T3 kunne man editere alle nødvendige tegn.

Ligesom de øvrige store ordbøger har ØMO været længe undervejs, og der vil også gå mange år, før sidste bind udkommer. Ordbogen har aldrig haft nogen stor bemanding, men man regner med at kunne slå et par stillinger op i løbet af 90'erne. Den første stilling vil forhåbentlig komme allerede i år – som en stipendiestilling, hvor stipendiaten får mulighed for at kvalificere sig til en mere fast ansættelse.

Karen Margrethe Pedersen

NYT FRA IGANGVÆRENDE ARBEJDER

Præsentationshæfte om Gammeldansk Ordbog

Med dette Nyhedsbrev følger et hæfte om Gammeldansk Ordbog som i al korthed fortæller om ordbogens forudsætninger, historie, anlæg og redaktionsprincipper; der gives enkelte prøver på artikler, editeringsprogrammet præsenteres, og ordbogens værdi som også kulturhistorisk opslagsværk demonstreres. Gammeldansk Ordbogs omfattende seddelsamling er under redigeringen tilgængelig for interesserede, ligesom redaktørerne gerne besvarer spørgsmål; ordbogen har hjemme på Københavns Universitet Amager, Njalsgade 80, 2300 København S.

ANMELDELSER

Henning Bergenholtz: Dansk Frekvensordbog. Baseret på danske romaner, ugeblade og aviser 1987-1990. G.E.C. Gads Forlag, 1992. Indb., 1445 s. 995 kr. inkl. moms.

Dansk Frekvensordbog (herefter: DFO) er nok den hidtil største af slagsen, i al fald den, der bygger på det største materiale, nemlig godt og vel 4 millioner tekstord. Den omfatter et forord, en 20 sider lang indledning ved Henning Bergenholtz og Carsten Hansen, en godt 1400 sider stor frekvensliste, der i indholdsfortegnelsen muntert hævdes at gå fra A til Z, men som faktisk begynder med 0 til 9 og derefter går fra A til Å, og endelig en knap 40 sider stor rangliste over de hyppigste 5000 ord.

Den instruktive og velskrevne indledning giver oplysninger om DFO's forudsætninger og opbygning. I erkendelse af, at et tekstkorpus for at være repræsentativt skal være overordentlig stort, måske af en så astronomisk størrelse, at nutidens computere ikke kan bearbejde det, vælger forfatterne at operere med det mindre præcise begreb eksemplarisk: et korpus kan gælde som eksemplarisk, når man enten vælger en veldefineret delmængde af et sprog eller antager en plausibelt lydende, hypotetisk fordeling af bestemte tekstegenskaber og lægger disse til grund for udvælgelsen; uden at det siges direkte, men dog vel antydes af bogens undertitel, skal DFO's tekstkorpus formentlig anses for eksemplarisk i den første af de her nævnte henseender. Det er fremkommet ved, at der for hvert af årene 1987-90 er udvalgt en tekstmængde på 1 million tekstord, som består af tekster eller deltekster fra 100 nyudkomne romaner, 50 ugeblade og 50 aviser. Idet der fra hver roman er udvalgt et kapitel på ca. 5000 ord og fra hver avis og hvert ugeblad er medtaget en række større eller mindre bidrag, der tilsammen ligeledes udgør ca. 5000 ord, indebærer dette, at materialet fra romaner (og noveller) udgør 50% af tekstmængden, mens aviser og ugeblade leverer hver 25%. Denne fordeling af tekstarterne er ikke uproblematisk, hvad forfatterne selv erkender; deres begrundelse for at lægge særlig - og det er fristende at sige: uforholdsmæssig stor - vægt på romaner og noveller er den, at disse i højere grad end aviser og ugeblade bærer præg af udviklingen i det talte sprog.

En samlet fortegnelse over de romaner, aviser og ugeblade, som materialet er hentet fra, gives ikke. Da man øjensynlig ikke skal særlig langt ned i frekvens, før et ords hyppighed (eller dets forekomst overhovedet) er tekstafhængig, ville en sådan ikke have været overflødig.

Man kan angive frekvens i et korpus (eller, som det tilsyneladende hedder i fagjargon, "frekventere" det!) på forskellig måde. Vigtigst for brugeren er det at notere sig, at DFO i lighed med forgængere opererer med ortografiske ord: enhver bøjningsform osv. i den løbende tekst opføres som et ord for sig, og - unægtelig mere generende - homografer slås sammen til ét ord. I øvrigt registreres de ortografiske ord i alfabetisk rækkefølge, dels med absolut hyppighed for hele korpusset, dels med forekomsttal fordelt på de tre tekstarter; og i den afsluttende rangfrekvensliste over de 5000 hyppigste ord (svarende til alle ord, der i korpusset optræder med en frekvens på 60 eller derover) meddeles både absolutte forekomsttal og relative (i procent).

I den sidste del af indledningen behandles bl.a. nogle tekniske detaljer, som brugeren må være fortrolig med, hvis han skal bedømme visse af bogens oplysninger korrekt; et par af dem vil blive omtalt nedenfor. Indledningen afsluttes med en kort litteraturliste (hvori Noesgaards bøger ikke nævnes).

Et af de spørgsmål, der trænger sig på, når man efter at have læst indledningen kaster sig ud i de vældige frekvens- og ranglister, er naturligvis, om der er vundet noget ved at erstatte begrebet 'repræsentativ' med 'eksemplarisk'. Det er der jo nok, for så vidt som DFO derved har fritaget sig selv for forpligtelsen til at honorere de krav, som nøjeregnende statistisk teori ville stille til det repræsentative, og så at sige har opnået tilladelse til at operere på et mindre krævende niveau. Men der er efter al sandsynlighed ikke tilvejebragt nogen begrebsafklaring for brugere. Det hævdes i indledningen, at DFO bygger på et almensprogligt korpus. En afgørende forudsætning for, at en frekvensordbog af denne art kan påkalde sig interesse, må vel være, at den siger i al fald noget generelt troværdigt om frekvensforhold i almensproget og således i en eller anden udstrækning er repræsentativ, ikke blot eksemplarisk i den forstand, at den bringer eksempler på, hvilke frekvensforhold man sådan kan konstatere i udsnit af bestemte tekstarter.

I praksis er der næppe tvivl om, at DFO er repræsentativ ved at give pålidelig oplysning om, at en bestemt række ord er almindelige i moderne dansk, og at disse stort set optræder med den frekventative vægt, som fremgår af listerne. Mere kan en bruger ikke godt forlange; og selvfølgelig skal han være klar over, at pålideligheden bliver mindre og mindre, tilfældigheden altså tilsvarende større og større, jo længere man når ned i frekvens.

Men det er et spørgsmål, om tilfældighedernes præg ikke er blevet alt for kraftigt, fordi DFO også registrerer de helt lavfrekvente forekomster. En opgørelse af, hvor mange ord der er optaget i listen med frekvensen 1, er ikke foretaget, men det kan uden videre fastslås, at de udgør en knusende majoritet. En art forsvar for deres medtagelse findes i indledningen s. XVI, hvor det siges, at en frekvensangivelse på 1 giver "det kvalitative udsagn, at disse ord faktisk findes". Det er naturligvis uimodsigeligt, men det gælder mindst lige så mange ikke medtagne ord, hvad man let kan overbevise sig om ved fx at sammenligne et antal udsnit af listerne med de tilsvarende partier af Retskrivningsordbogen 1986 eller ved at undersøge visse begrebsområder, hvorfor ikke dans: af de latinamerikanske konkurrencedanse opnår cha-cha-cha og jive hver frekvensen 1 og samba- indgår i 4 sammensætninger, hver med frekvensen 1, men paso doble og rumba figurerer ikke på listen (hvor til gengæld lambada, der ikke tilhører sportsdansernes faste pensum, men som i DFO's periode var ombølget af både nyhedens og forargelsens interesse, scorer frekvensen 10); man kan også slå ned på noget mildest talt helt andet og undre sig over, hvorfor lige netop Rom.1.28, Rom.3.1 og Rom.9.6 slap igennem med frekvensen 1, når listen i det hele registrerer så få skriftsteder, måske slet ikke andre end disse tre. Og man kan more sig med at finde mange andre eksempler på tilfældigheder.

Bente Maegaard og Hanne Ruus skaffede sig i deres frekvensordbøger af med det grelleste element af tilfældighed ved – med basis i overvejelser over standardafvigelse – at se bort fra ord, der ikke forekom mindst 4 gange i materialet. Det virker velmotiveret.

Men naturligvis råder tilfældigheden (i al fald i henseende til repræsentativitet, men måske ikke i relation til det mere smidige begreb eksemplarisk?) også langt over dette niveau, fordi tekstafhængighed som allerede

bemærket er en vigtig faktor. Således støder man på nogle navne, der bestemt ikke er almindelige, men alligevel har opnået så høj frekvens, at de er kommet i ranglisten: Lodvig (76 forekomster), Sarey (74), Malvina (73), Sabuncu (73), Serge-Lück (67), alle noteret fra tekstarten "bøger", dvs. romaner og noveller, hvilket tyder stærkt på, at der er valgt for langt tekstdele fra denne tekstart, og at Maegaards og Ruus' løsning, tekstprøver på 250 ord, har sine fortrin (skønt der i DFO's indledning s. VI tages afstand fra den).

Nogle forhold, der begrænser DFO's anvendelighed, må nævnes. Et af dem er allerede strejft: homografer slås sammen til ét ord (hvorfor man altså, som det redeligt nok påpeges i indledningen s. XVIII, ikke kan bruge DFO som hjælp til at belyse konkurrencen mellem pluralisformerne dollars og dollar – den sidst anførte kan være både singularis og pluralis). Et andet er, at såkaldte sætningstegn slettes, ikke blot i begyndelsen af et ord, hvor det kan være ligegyldigt, men også i slutningen, hvor en sletning kan få kedelige konsekvenser, da den medfører, at en apostrof falder bort, så vel hvor den er signal for afslutning af citat, som når den markerer udeladelse af en orddel. Mens man således nok kan få et indtryk af konkurrencen mellem blir (128 forekomster) og blir (209) som varianter af bliver (5041) og mellem tar (83) og tar (36) som varianter af tager (1421), har man ingen chance, når det gælder ta' og ta som varianter af infinitiv tage og imperativ tag: kortformerne med og uden apostrof er slået sammen i ta; og på grund af homografireglen kan ingen i øvrigt se, hvornår den form er infinitiv og hvornår imperativ, og visse af de fuldt udskrevne former tilhører sandsynligvis ikke verbet tage, men henholdsvis pluralis af (hus)tag og singularis af dette, respektive singularis eller pluralis af homonymet tag 'greb m.v.'. En forkortelses-prik skulle if. det oplyste være skånet, men det er næppe tilfældet, når den tillige fungerer som punktum; i al fald må det ellers gådefulde damediv nok være fremkommet ved en sådan dobbeltfunktion efter et forkortet damedivision (i fx håndbold eller nu minsandten også fodbold). En konsekvens af, at flerordsenheder med mellemrum ikke er registreret, er, at man finder lemmaer som And-logik, hvor der – "naturligvis", hedder det s. XVIII – er tale om Anders And-logik (jf. smst. 2-ledelsen for TV 2-ledelsen); hvor "naturligvis" det er, kan diskuteres: man skal

da tænke sig om en ekstra gang, når man præsenteres for Dame-kirkens (vel: Notre Dame-?), og mens man nok kan gennemskue, at der må være strøget et tal forrest i års-dag og års-jubilæet, er det ikke helt let at blive klar over, hvad års-briller kan være for noget.

Apropos damediv: der kunne, skønt mindre sandsynligt, jo også foreligge en trykfejl. Den slags medtages nemlig, således som det i indledningen s. XV illustreres af bl.a. Frem-skridspatiet, uden r i -partiet (og i forhold til den i frekvenslisten opførte form forsynet med en ekstra fejl, det manglende t i -skrids-, hvor en nådig skæbne dog har stået vagt om r'et). Det kan diskuteres, om DFO har medtaget for mange rene trykfejl, som fx hovr, Hovrfor (vel: hvor, Hvorfor), referede (for: refererede), passse og passager, Såle-dees og såle-des, vist også Årnus (vel: Århus). Men det er selvfølgelig svært at trække grænsen mellem trykfejl og egentlige stavefejl, som det givetvis kan være vigtigt at få registreret, forhold som fx konkurrencen mellem diametral og diamentral (hvorom indledningen s. XVII påstår det stik modsatte af, hvad der fremgår af listen), nidstirre og nedstirre, parentes og parantes, privilegere og privilerere, der alle belyses af DFO, hvorved det fremgår, at de urigtige former uden at være i overtal dog gennemgående er pænt belagt, hvad der er tankevækkende, i betragtning af, at de skribenter, der har leveret materialet, må være i en eller anden grad professionelle.

I indledningen s. I påpeges med rette, at DFO på grund af sin vægt vil kunne bruges som kasteskyts mod indbrudstve eller til at presse blomster med. Den henvender sig dog i første omgang til alle, der professionelt arbejder med moderne dansk; indledningen peger konkret på visse adressater, hvoraf lingvister og ordbogsforfattere er sikre nok, mens det må være mere tvivlsomt, om "undervisere på alle niveauer", journalister, forfattere "o.l." giver sig i kast med den, og temmelig sikkert, at kun et mindretal af "alle bevidste sprogbrugere" vil benytte den.

Den ser jo afskrækkende ud; og der kræves lidt fantasi eller lidt faglig træning for at finde ud af, hvad den egentlig kan bruges til.

Indledningen giver nogle eksempler på anvendelsesmuligheder, dog ikke mange. Men hvis man først begynder at blade i listerne, myldrer mulighederne frem.

Man snubler fx over Uffe med påfaldende mange forekomster (149+; +'et betegner her og i det følgende, at der ud over den anførte "frekventerede" form også er ord af samme familie, in casu fx Uffemanden), og man har ikke svært ved at regne ud, at en del af dem må hænge sammen med Ellemann-Jensen (59+). Og så er man på sporet af DFO's værdi som tidsspejl. Politikerne har sat deres spor: Af de mange Poul (729) er en del givetvis Schlüter (263+), tilsvarende med Svend (426) og Auken (131+, hvoraf nogle dog nok tilfalder søsteren) og med Bertel (74) og Haarder (62+), og Ninn-Hansen (62+) når også med blandt de højfrekvente; de udenlandske politikernavne optræder som hovedregel med noget mindre frekvens: Reagan (68+), Bush (65+), Kohl (50+), Thatcher (28+), Mitterrand (15+), men Gorbatjov (194+) har for alvor været i mediernes søgelys. Det har nu også været rettet mod fodboldens helte: mindet lever stadig om garvede kæmper som Arnesen (29+) og Elkjær (22+), men en større rolle spiller de stadig aktive som (familien) Laudrup (60+), dog ikke så stor en rolle som den barske træner Piontek (97+), der har sikret fornævnet Sepp (82+) en placering på ranglisten. Andre sider af fritidslivet har også sat sig spor, fx i form af Janni (129+), der karakteristisk nok helt overvejende kan takke ugebladene (med 108+) for den fornemme placering.

Der er en flydende overgang mellem synsvinklen tidsspejl og de mere rendyrkede sproglige aspekter. Man kan fx interessere sig for, hvilke ord der er særlig produktive som førsteled i sammensætninger eller rod i suffiksafledninger, og kan da bl.a. ud over små-, der lægger beslag på næsten 5 spalter, og motor-, som fylder godt 3 spalter, notere sig nogle, hvis produktivitet i højere grader er tistypisk, arbejd- med mere end 7 spalter, hvortil kommer job- med næsten 1 spalte, og fra et helt andet, smerteligt aktuelt område AIDS-, der fylder næsten 1 spalte.

Til det sprogligt tidstypiske hører indlånningen af ord fra engelsk. Hvad DFO kan oplyse herom, har nok karakter af et nyttigt korrektiv: faktisk indtager disse lån ikke så fremskudt en placering i moderne dansk, som man måske umiddelbart ville vente. Hvis man fx gennemgår ranglisten, er det i grunden forholdsvis få, der har skaffet sig adgang til den, nemlig (her med rangnummer, ikke frekvenstal, anført i parentes - og i øvrigt med udeladelse af tilfælde, som på grund af ho-

mografireglen er uigennemskuelige, og uden garanti for, at et og andet ord ikke skulle være oversat): *job* (648), *film* (687), *filmen* (1640), *sex* (2069), *dollars* (2089), *jobbet* (2561), *baren* (2646), *weekend* (2944), *AIDS* (2966), *whisky* (3354), *weekenden* (3411), *tons* (3544), *klub* (3852), *gear* (3930), *klubben* (4002), *dollar* (4476), *interview* (4670), *jobs* (4672), *scorede* (4829) og *LP* (4955) – som det ses: i betydelig udstrækning ord, hvis tilhørsforhold til dansk ikke er af allernyeste dato.

DFO kan yde god hjælp, når det drejer sig om at vurdere retskrivningsordbøgers gennemslagskraft. Det ses fx, at *een* (235+) og *trede* (112+), der begge blev afskaffet med retskrivningsordbogen af 1955, nu klart taber terræn til de i stedet fastsatte former, *én* (1415+) og *trede* (316+). Af ligestillede former foretrækkes den ældre form *linje* (108+) åbenbart for *linje* (60+), mens det forholder sig ganske anderledes med *milieu* (2+) og *miljø* (105+); og *f.eks.* (689+) står langt stærkere end det nyere *fx* (38+).

Nogle af +erne i de foregående frekvensangivelser er fremkommet ved, at former, der begynder med stort bogstav, opføres for sig; der skelnes altså mellem *fx* og *Ex*. Hvor rimeligt det er, kan der være delte meninger om, men det rummer i al fald den gevinst, at man kan se, at ikke så helt få efterhånden har sat sig ud over den i skolens undervisning oparbejdede modvilje mod at begynde med *Og* eller *Men* efter punktum. Frigjortheden på dette punkt viser en interessant fordeling mellem tekstarterne: *Og* er registreret 1707 gange fra aviser, 2684 gange fra ugeblade og 5642 fra romaner, og m.h.t. *Men* er de tilsvarende størrelser 2672, 3686 og 5937; ved bedømmelsen af tallene må det huskes, at romankorpusset er lige så stort som de to andre tilsammen.

Takket være politikernes vattede holdning til lokale nykker hersker der vild forvirring m.h.t. brugen af *å* kontra *aa* i stednavne. DFO (der alfabetiserer *aa* som *a*) kan belyse problemkomplekset: *Aalborg* (144+) fører foran *Ålborg* (104+), men for *Aarhus* (65+) og *Århus* (719+) gælder meget udpræget det omvendte. Skønt Dansk Sprogværn i sin tid indskærpede, at byens navn er *Aabenraa* (24+) uden svenske boller på, er stillingen nærmest uafgjort: *Åbenrå* (28+). Og *Taastrup* (18+) slår *Tåsinge* (2+), men *Taastrup* (5+) kan vist ikke rigtig klare sig mod *Tåstrup* (13+).

Eksemplifikationen af anvendelsesmulighederne kunne fortsætte længe endnu; men de smagsprøver, som nu er givet, kan sikkert være nok, og et sted skal man jo standse. Det skal ske med en bemærkning om, at DFO – utvivlsomt overraskende for mange – viser sig at være en meget morsom bog.

Poul Lindegård Hjorth

Egil Pettersen: Bergensordboken. Ord – utrykk – vendinger og begrep i Bergens bymål. Alma Mater Forlag AS, Bergen, 1991. Indb., 206 s.

Forfatteren er bergenser, mangeårig professor i "nordisk målvitenskap" ved universitetet i Bergen og vel især kendt for sine indgående undersøgelser af den sproglige brydning i vestnorske diplomer fra tiden 1450–1550. Med Bergensordboken søger han at råde bod på savnet af en større ordbog, hvori de bergensiske ord og udtryk bliver sat ind i deres historiske og geografiske sammenhæng. Ordbogens forløbere er en række (hovedsagelig mindre) ordbøger og ordlister, der er blevet publiceret fra 1863 til nutiden, vigtigst naturligvis den ordsamling, der findes i Amund B. Larsens og Gerhard Stoltz' "Bergens bymål" fra 1912.

Det siger sig selv, at afgrænsningen af ordstoffet må være et grundlæggende problem for et værk af denne art. Principielt kunne bogen omfatte alle de ord, som bliver brugt i bergensisk, også alle de fælles norske ord. Egil Pettersen holder sig dog til en mere overkommelig opgave. Han vil ganske vist ikke begrænse sig til de ord, som Bergen er alene om, for i så fald ville udbyttet blive magert. I stedet vil han registrere det bergensiske ordforråd, som ikke er alment brugt i norsk, ikke hører til bokmålets ordforråd; denne afgrænsning er dog ikke knivskarp: almindeligt kendte ord kan godt inkluderes, hvis de har en speciel brug i Bergens bymål, fx en anden stilværdi og et videre anvendelsesområde end i det øvrige land. Det er ikke en betingelse for et ords medtagelse, at det er levende i dag: adskillige af de medtagne ord er – uden at der altid udtrykkelig gøres opmærksom herpå – ukendte for den yngre generation eller helt forældede; en vigtig begrundelse for at medtage dem er, at de kan træffes i den gamle Bergen-litteratur, som stadig er populær læsning.

Netop i relation til denne litteratur – både de fortrinsvis humoristiske skildringer af livet i det gamle Bergen og de mere tungtvejende skønlitterære værker og erindringsbøger af forfattere, der er født i Bergen og indfletter særlige bergensiske ord i deres bøger – har Bergensordboken en klar funktion som opslagsbog. Men den kan også udmærket læses fra ende til anden som festlig underholdning, der oven i købet kan bekræfte de gode bergensere i deres egenart; således at kunne tjene som lokal hyggespreder er ikke enhver ordbog beskåret.

Men selv om forfatteren måske først og fremmest har villet gøre sine bysbørn en glæde, kunne han gerne have lagt større vægt på selve ordbogshåndværket. Der er mange leksikografiske svagheder i hans bog. Til de mindre væsentlige hører, at homonymer ikke nummereres (se fx 3 x *grisle* og 2 x *kjave*, *konkel*, *tese* og *åder*), at polysemi behandles som homonymi (*bekkelokk*, sandsynligvis også *bollerot*), og at to ordklasser slås sammen til ét opslagsord (*disse*). Alvorligere er, at udtale kun angives i specielle tilfælde og da i en meget primitiv notation. Men værst er den ganske utilstrækkelige dokumentation: meget ofte anføres ord helt uden belæg (se fx "*kamperhoff*, fk. myndig og verdig kvinde, kvinde med store fordringer. Fra tysk" – og så ikke mere!), til andre tider er de yderst svagt afhjemlet (*drøse* og *drøsele* og adskilligt flere kender forfatteren således kun fra Køsters ordsamling fra 1865), undertiden bringes kun – sandsynligvis selvavede – belæg uden kildeangivelse (se fx *bedage*, *hennerst*, *håket* og *sneken*). Den verificerbare dokumentation udgøres dels af henvisninger til diverse ordbøger, ordlister o.l., dels og navnlig af citater fra den omtalte Bergen-litteratur, der uden tøven kan betegnes som forfatterens hovedkilde. Om hans rundhændede citering fra denne hovedkilde gælder desværre, at mange citater kun er belæg på et ords forekomst og ikke viser noget om dets betydning; *bolverk* er fx medtaget, fordi det har betydningen 'treunderlag på sjøboder og brygger', der ser ud til at være særegen for bergensisk, men vistnok intet af belæggene gør modstand imod at blive opfattet i den gængse betydning; *regnehatt* er tilgodeset med hele 14 belæg, og det regner jo også meget i Bergen, men kun ét af dem viser klart, at det betyder 'paraply'.

Det kan tænkes, at svagheder af de her nævnte typer ikke vil genere en lokalpatrio-

tisk læserskare så meget, som de generer leksikografiens pedanter. Men ingen af parterne kan være tjent med, at de oplysninger, som ordbogen giver om ordenes oprindelse, udbredelse osv., er så vilkårlige og ufuldstændige, som tilfældet er.

Hvad først ordenes udbredelse angår, vil forfatteren gøre rede for "den utbredelsen de har ellers i landet" (s. 7). En sådan indsnævring af perspektivet kan ikke være hensigtsmæssig, når talen er om et så (næsten) kosmopolitisk samfund som Bergen. Ved enkelte lejligheder er forfatteren godt nok opmærksom på, at der kan eller nødvendigvis må foreligge indflydelse fra dansk (se fx *gribbenille*, *pie* 'pige') eller fra svensk (se fx *dånedimp*), og i andre tilfælde rummer hans oplysninger i al fald sideblik til dansk eller svensk (se fx *faut*, *karnøfle*, *kyse* 'art kvindelig hovedbeklædning', *stervbo*, *ungefer*). Men særdeles hyppigt undlader han at give oplysning om danske og svenske paralleller, hvorved Bergens-målet kommer til at fremstå som mere særegent, end det egentlig er. Nogle eksempler blandt mange mulige:

Udtrykket *blåse på glasstrompet* 'drikke spiritus' (s.v. *blåse*) har direkte modsvarigheder i dansk og svensk slang; *bukser* 'rogn' er stadig gangbart i dansk; i det anførte citat fra Dorthe Engelbretsdatter står *dikt* med betydningen 'kraftigt, i høj grad', hvorfor dets forekomst mindst lige så godt forklares ud fra datidens dansk som ud fra bergensisk, jf. tilsvarende hos fx Arrebo, Gerner, Kingo og Søren Terkelsen; at samme Dorthe noteres for det eneste bergensiske belæg på *på sikasten*, forekommer lidt uretfærdigt over for Holberg, men i øvrigt er forbindelsen jo sikkert afhjemlet i dansk; *don* 'redskaber, værktøj m.m.' er ikke bare kendt vest- og nordpå i Norge, men almindeligt i svensk; *forandre seg* i betydningen 'gifte sig' er velkendt i dansk; *gem*, adj. hyggelig, grei, medgørlig, villig", der vel stammer fra eng. *game*, kendes også i svensk slang, og det samme gælder i øvrigt "*snaip*, fk. sigarett- eller sigarstump" af eng. *snipe*; "*knas*, adj. kjekk, grei, hyggelig, morsom", der i sin tid var på moden, "helst blant jenter og kvinner", havde nøjagtig samme skæbne i dansk, og det hermed identiske "*knas*, ik, slikkeri, snop" er ikke en mere "Særegen bergensk betydning", end at betydningen også foreligger i dansk, endnu fuldt levende i sammensætningen *juleknas*; den betydning "upålidelig kar, dagdriver", hvorved *løyser* i Bergens-målet skiller

sig fra de vestnorske dialekter, er ordets normalbetydning på dansk; "proppetrekker, fk. korketrekker" er her kun belagt fra Elisabeth Welhaven (1815–1901) i sammensætningen *proptrækkerkrøller*, der ikke godt kan være mere dansk; *skoftisere* 'skælde ud; bagtale' kendes fra både dansk og svensk, om end det vel kun er gammeldags eller dialektalt. Og sådan kunne man blive ved lang tid endnu.

Sammenhængende med spørgsmålet om udbredelse er spørgsmålet om, hvorvidt ord, der også kendes andetsteds fra, har sikrere fodfæste i Bergens bymål end uden for. Den slags er det jo næsten umuligt at sige noget fornuftigt om, og det kan i høj grad diskuteres, om læseren egentlig har nogen glæde af løse formodninger af typen "trolig mer brukt i Bergen enn ellers", "kanskje mer vanlig i Bergen enn ellers"; de optræder især ved ord af fremmed oprindelse (se fx *altereret*, *estimere*, *gevaldiger*, *kondisjon*, *malesjøsk*, *molett*, *plassér*, *sansé* og *suffisant*), men også ved enkelte hjemlige ord (fx *tussete*).

Nu og da hedder det om et ord, at det ikke er "ordboksført". Hvad der helt præcist skal forstås herved, siges intetsteds, men udtalelser af en så kompromisløs karakter taler jo til en anmelders laveste instinkter, og han skal såmænd ikke stå særlig tidlig op for at snigløbe en del af påstandene. En håndfuld eksempler kan antyde den begrænsede sandhedsværdi (de forkortelser, som er brugt her og i det følgende, forklares sidst i anmeldelsen):

"*derte*, vb. gjøre seg viktig.." findes hos Ross. "*slafat*, ik. pjalt, stakkar" findes i samme form hos Ross (s.v. *Slagfat?*) og Rietz (618a), ikke i den anførte betydning, men dog i beslægtede, nedsættende betydninger, henholdsvis "slurvet og klodset Kvinde" og "otymplig qvinna". "*blindekyk*, fk. .. blindebukk" er medtaget i No.-da. (der i parentes bemærket registrerer en betydelig del af det ordforråd, som opføres i Bergensordboken), "*bibredd*, adj. .. redd slik at en bibrer, skjelver" har Kalkar (V.161b) noteret fra Dorthe Engelbretsdatter, samme kilde, som Bergensordboken citerer fra. "*huk*, fk. drøvel i halsen" hævdes ikke ordbogsført, bortset fra at Aasen med spørgsmålstegn anfører det fra Nordland; men *hug* er jo velkendt i jysk og er ikke blevet forbigået i ordbøgerne, jf. Feilb. 4. *hug*, Kalkar *Hug* (II.288b), ODS II *Hug* og VendsO.I. *hug*. "*strængjere* eller

strångjere (seg), vb. anstrenge seg" påstås ikke at være "ordboksført annet enn i bergensordlistene til Paulson og Bolstad", men er i al fald medtaget i Rietz (684b), Esp. (335), Feilb. (III.603), ODS og VendsO (IV.85).

Forfatteren vil gerne give oplysning om ordenes oprindelse, men på det punkt har han ikke altid nogen heldig hånd. Fx vil han forklare *godlilig* som en udvidelse af *godlig* med suffikset *-lig*, altså som *god* + to gange *-lig*; mere sandsynligt er det vel, at der er tale om en udtaleform af *godlidelig* 'godlidende', der bl.a. er registreret i NRO som dialektalt. Han vil gerne se en sammenhæng mellem "*hebel*, fk. opphevelser, hindrende omstendigheter" og det tyske *Hebel*, til trods for at det sidstnævnte betyder 'løftestang' og ikke bruges i den anførte betydning; et bedre spor udstikkes i ODS *hævle*: nt. *heveln*, *hebeln* betyder 'fjase, spøge med', men kan også betyde 'gøre ophævelser (over småting)'. Om "*hennerst*, adj. .. fjernest, lengst borte" (og noteret med udtalen [hændarst]) hedder det: "Trolig bergensk nydannelse, som superlativ av 'hen?'; ubetinget mere troligt er det dog, ikke mindst i betragtning af udtalen, at formen svarer til den fra gammeldansk kendte superlativ *hændarst*, *handarst* 'yderst, yderligst' (til komparativen *hændær*, *handar* 'længere hen, videre'), som Johs. Brøndum-Nielsen har behandlet i flere omgange, fx i sin *Gammeldansk Grammatik IV* (1962), s. 161f; og skulle der virkelig være tale om en "bergensk nydannelse", må det tilføjes, at andre har fået samme idé, idet bornholmsk kender *hännara* og *hännarst*, jf. Esp. § 158 og s. 437. Ordet *muffen*, som kun forekommer i udtrykket *veræ me moffæn*, skulle if. forfatteren være af "uvis ordklasse"; der kan nu ikke være meget forgjort i at opfatte det som substantivet *muffe* i bestemt form, jf. ODS I. *Muffe* 3, hvor det fortsat gangbare udtryk får en plausibel forklaring. Hvordan det til dansk *træsk* svarende *treisk* skulle kunne stamme fra et mnt. *tretzig* 'trodsig', er ikke let at forstå; derimod giver den efterhånden hævdevundne forklaring, at ordet stammer fra mnt. *trèresch*, nt. *trërsch*, ikke de helt store problemer. At "*valandere* vb. gå å drive, gå å slenge, spasere frem og tilbake" skulle være af uvis oprindelse, er en næsten for forsigtig udtalelse; formen passer fint i billedet af folkelige omdannelser af fremmedord, og der kan ikke herske megen tvivl om, at udgangspunktet er *validere*, således som det antages i

ODS validere og nævnes som mulighed i NRO valandere (valondere, volendere).

Der kan, som det vil være fremgået, rettes adskillige indvendinger mod Bergensordbo-ken. Heraf følger naturligvis ikke, at den må frakendes enhver værdi. Indledningsvis blev der således bl.a. peget på dens kvalitet som opslagsbog ved læsning af Bergen-litteraturen. I forlængelse heraf må det nævnes, at den rummer en række fyldige artikler med præcise, både sproglige og reale oplysninger om dagliglivets fænomener og traditioner i lidt ældre tid, ikke mindst om børnenes lege og spil med enkle remedier og ofte yderst indviklede regler, se fx. blydunk, ittemetitt, kattepinn, krok, (smeisæ krok 'spille top'), kutann, pikkeleisten, pinnjeger, rosespell, selte, sylspell, trulleband og vink; de oplysninger der her gives har folkloristisk interesse langt ud over Bergen.

Poul Lindegård Hjorth

I henvisningerne til ordbøger er der brugt følgende forkortelser: Esp. = J.C.S. Espersen: Bornholmsk Ordbog (1908). Feilb. = H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål. I-IV (1886-1914). Kalkar = O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. I-V (1881-1918). No.-da. = H. Christiansen og N.Å. Nielsen: Norsk-dansk Ordbog (1955). NRO = Norsk Riksmålsordbok. I-II (1937-57). ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII (1918-56). Rietz = J.E. Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon (1867). Ross = H. Ross: Norsk Ordbog (1895). VendsO = A. Espegaard: Vendsysselsk Ordbog. I-IV (1972-74). Aasen = I. Aasen: Norsk Ordbog (1873).

KONTINGENT

Dette nummer af Leda Nyhedsbrev er vedlagt et girokort. Det er til brug for kontingentet som også i år er på **100 kr.** Vi beder om en snarlig indbetaling - senest inden generalforsamlingen den 24. marts 1993.

Dette nummer af nyhedsbrevet er redigeret af Anna Braasch og Anna Garde

TILMELDING TIL SEMINAR OG GENERALFORSAMLING I LEDA

Jeg kommer.....

Jeg vil gerne have kaffe med kage til kr. 15,- (sæt kryds)

Jeg vil gerne have middag til kr. ca. 80,- (sæt kryds)

Sidste frist for tilmelding til kaffe og evt. middag er den
10. marts 1993. Send en check på beløbet sammen med tilmeldingen
indbetalt på girokonto nr. 1 39 19 68

Tilmeldingen sendes til:

LEDA
Pia Jarvad
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S